

PÆDAGOGIAI ALAPFOGALMAK.

I.

A pædagogia viszonya a philosophiához és az egyes-tudományokhoz; empirikus és rationalis kiinduló pontja.

Azzal, hogy megállapítom a pædagogia viszonyát a philosophiához és az egyes-tudományokhoz, azt érem el, hogy a mindenségből, a melynek vizsgálatával a philosophia és az egyes-tudományok foglalkoznak, egy sajátos területet különítek el a pædagogia számára s ezzel a további elemzéshez kiinduló pontot találok. E vállalkozás nem fölösleges; az elemeken kell kezdeni ott, a hol még kevés bizonyosság uralkodik. Tény, hogy a pædagogia terén még az alapvető kérdésekben sincs megegyezés.

A tudomány valamely tárgyról módszeresen megállapított ismereteknek rendszere. Tárgyaul mindaz szolgálhat, a miről megismerésünk lehet, így a természeti vagy anyagi valóság tárgyi és alaki tekintetben, az ember szolgálatába szegődtetett valóság tartalmilag és történetében, a lelki valóság magában és működésében. Hozzáadhatjuk még az emberi valóságot, a mely az anyagi és lelki valóságnak kapcsolata, a szolgálatunkba szegődtetett valóságra pedig annyiban utal, a mennyiben benne kifejeződik. Pontosabb meghatározással tárgyon vizsgálati kört értünk, melynek határait valamely egységes szempont jeleli meg. Ismereteinket a tárgyról módszeresen kell szereznünk, azaz ügyes és bizonyos fokig tudatos analysis-sel és synthesis-sel, abstractióval és determinatióval, inductióval és deductióval és történeti kritikával megállapítanunk. Ép ebben különbözik a tudományos ismeret a közönséges ember ismeretétől. A módszeresen megállapított ismereteknek azután rendszerbe kell összetevődniök, azaz szervesen kapcsolódniök, úgy,

hogy egység támadjon a sokaságban. Az egyes tudományok végre maguk is részei egy nagy *egyetemes rendszernek*, tárgyául szolgálnak a mindenségről szóló egyetemes tudomány rendszerének.*

A tudományokat legtermészetesebben tárgy szerint *osztályozhatni*. E szerint vannak *természeti és matematikai tudományok*, a melyek az anyagi valósággal foglalkoznak; *culturaiak és történetiek*, a melyeknek tárgya az ember szolgálatába szegődött valóság; *psychologia, logika, ethika*, a melyek a lelki valóságra irányulnak; végre a *philosophia* tudománya, ez a mindenségről szóló egyetemes tudomány. A természeti és matematikai tudományokat egységes névvel *természettudományoknak* is nevezhetnők. Elkülönítésükre az anyagi valóságban észlelhető tárgyi és alaki szempont irányadó. További szempontok fölvételével további elkülönítés lehetséges. Így származnak a matematika részei, valamint a földrajz, természetrajz, természettan, chemia stb. Az úgy neveztem culturai és történeti tudományokat közönségesen egy névvel *történeti tudományoknak* szokás nevezni. Én a természeti és matematikai tudományok mintájára elválasztom őket: culturai tudományokon értve az emberi alkotásoknak tárgyi részét, történetieken ez alkotásoknak keletkezését és alakulását, röviden az alaköltés folyamatát. Culturai tudományok *a gazdasági tudományok*, a melyeknek alapja az ember szolgálatába szegődött föld azzal együtt, a mi rajta, benne és körül van; továbbá *a társadalmi tudományok*, a melyek a jogon, családon és társadalmon alapulnak; a nyelvre, irodalomra s művészetekre irányuló tudományok (tág értelemben *philologia*), a melyek azon az alapon keletkeznek, hogy az ember a hangot, a követ, a színt, a mozgást használja föl gondolatainak és érzelmeinek kifejezésére; végre a teremtesen, lelkiismereten, beszámításon, röviden az Isten és ember és a természet kölcsönös viszonyán alapuló *vallástudomány oly* alakban, a mint azt tisztán természetes úton meg lehetne alapítani. A szoros értelemben vett történettudomány az emberi alkotások keletkezésére irányul és annyiféle, a hányféle az alkotásoknak köre: politikai történet, irodalomtörténet stb. Különben a természeti és történeti tudományok *tapasztalati (empirikus) tudományok* nevé-

* T. Pesch S. I., Institutiones Logicales. I. 557. és k. I. Trendelenburg, Logische Untersuchungen. II. 443—460. I. Ueberweg, System der Logik. 138. §.

is összefoglalhatók szemben a psychológiával, logikával és etikával, a melyek a potiori észtudományok (*rationalis tudományok*); tiszta észtudomány azonban csak a philosophia, a melyen a τὰ μετὰ τὰ φυσικά körét értem. Végre még egy tudomány képzelhető, a mely a lelki valóságra irányul, t. i. az isteni valósággal foglalkozó tudomány. Csakhogy itt pontos elkülönítés válik szükségessé. A kulturai tudományok sorában *ész és tapasztalat alapján* lehet vallástudományt alkotni; mert «hívságosak mind az emberek, a kikben az Isten tudománya nincsen A mi benne láthatatlan, úgymint örökkévaló ereje és Istensége, világ teremtésétől fogva munkáiból megérthető és látható.»¹ Ezzel szemben *tapasztalással és gondolkodással közvetlenül* el nem érhetjük az isteni valóságot úgy, a hogy pl. lelkünk jelenségeit belső tapasztalással és elménk működésével megismerjük. A kinyilatkoztatás jó itt segítségünkre és a theologia tudománya ez alapon szól «de Deo uno et trino».²

A tudományok felosztásában a «kulturai tudományok» szokatlan elnevezés, a mely azért igazolásra szorul. Különbösen is többször lesz majd szükségem a *közműveltség* fogalmára, azért értelmét röviden megállapítom.

A cultura vagy közműveltség *humanus képzettség mint socialis állapot*. E meghatározás szerint, a mely alapos elemzésnek eredménye,³ a cultura a természeti állapotnak ellentéte, az emberi természetnek sajátos tökéletesítése. Sajátossága a humanus képzettségnek legközelebb *az egyetemességben áll*. Az emberi természetnek minden oldalról való tökéletesítése felel meg e képzettségnek, s a cultura olyan állapot, a melyben az emberi munkának egy tere sem marad parlagon. *Főlérendeltséget* is mutat a közműveltség az emberi tökéletesség egyes elemeivel szemben: az ismerettel, erénnyel, művészettel, jogi renddel szemben. Van ugyan még egy fogalom, a melynek ugyanezek a jegyei, a műveltség fogalma. A különbség műveltség és cultura közt az, hogy a műveltség gazdája az egyén, a culturáé a társaság.⁴

A közművelődés azzal indul meg, hogy az ember a természeti valóságot szolgálatába fogadja. Legelső föltétele az emberi

¹ Bölcs. 13:1. Róm. 1:20.

² Hurter, Theologiae Dogm. Comp. II. köt.

³ Nostitz-Rieneck, Das Problem der Cultur. 1—60. l.

⁴ I. m. 6—7. l.

természetnek *korlátoltsága, szükségletei*. Állati mivoltánál fogva (ζῷον) az embernek gazdasági szükségletei vannak; viszonya van egyúttal embertársához, azért nevezzük őt társas lénynek (ζῷον πολιτικόν), s szorul socialis javakra; végre psychikai természete, eszes volta miatt (ζῷον λογικόν) ideális kincsekre vágyakozik. A szükségletekhez járul *a képesség* a szükségletek kielégítésére: megismerő képesség és törekvés az érzéki elemeket is beleértve. A szükségletek és képességek együttevén teszik az *emberi természetnek culturára való rátermettséget*. A szükségletek s nem különben a képességek is három téren érvényesülnek: érzéki, társas és ideális téren, s alkotásaink, a melyek e szükségletek kielégítésére létesülnek, adják a culturát egész terjedelmében hármasszerűen.¹

Ez alapon azonban csak úgy indul meg a közművelődés munkája, ha megvan egyúttal *a külső föltétel: a tárgy*, mely a szükséglet kielégítésére alkalmas. A gazdaság külső tárgya az anyagi világ, a jogi életé a család és a társadalom meg a természetjog. A kettő együttevén pedig tárgya a tudományos megismerésnek, mintája a művészi alkotásnak, eszköze a vallásos és erkölcsös életnek. A természettől való két társasághoz, a családhoz és társadalomhoz még egy szükséges társaság járul: az egyház. Szükséges ezen társaság tekintettel az Isten akaratára az emberrel. A kinyilatkoztatás tartalmát, a kegyelem kincseit Isten az egyház gondjára bízta és az ember elé természetfölötti czélt tűzött utasítva őt, hogy az egyházat hallgassa.²

Mindezzel azonban csak a cultura kiinduló pontjait jeleztük. Innen a közművelődés magaslatára hosszú út van, s csak haladással érni oda. *A történeti élet elve nélkül*, történeti tudat nélkül nagyobb lendület a cultura terén egyáltalában nem képzelhető. Hagyományban az ereje, haladásban a nyilatkozása, hagyományban a gyökere, haladásban a virága.³

A magasabb fejlődéssel karöltve jár a közművelődésnek egy további föltétele: *a munkafelosztás*. Kiegészítése az alanyi föltételnek, betetőzése culturára való képességünknek. Az egyéni szük-

¹ Nostitz-Rieneck i. m. 8. és köv. l. Vives L., De tradendis disciplinis. 1. fej.

² Nostitz i. m. 21—31. l.

³ Nostitz i. m. 18. l., Vives i. m. 1. k. 2—3. fej.

séglek helyébe a társadalmi lép, ez egyéni képesség helyébe vállvetett munka. A munkafelosztás szüksége alapján értjük meg, hogy az ember nem pusztán eszes voltánál fogva, hanem *eszes és társas természetével kútfeje a közműveltségnek*. Megfelel ennek a nyelvszokás, mely egy nemzet, Európa közműveltségéről beszél. Magyar ajkón «a közművelődés» szava jött forgalomba; mely erősen kidomborítja a *cultura socialis jellegét*.¹

A közművelődés előfeltételei e szerint: egyéni és közös szükségletek, egyéni képesség és vállvetett munka, külső tárgyak, történeti élet és munkafelosztás. Az eredmények, a melyek ez alapon létesülnek, a *culturjavak* és a *culturállapot*.

A *culturjavak* előteremtése a honfoglalás tényével indul meg nagy erővel. E tény nevezet szerint a gazdasági gyarapodásnak, a közgazdaságnak alapja; de a jogi viszonyok fejlődésének is nem kevésbé előfeltétele. Ideális téren a nyelvhez, a melyben már a honfoglalás előtt élt a törzs, az irodalom járul; a vallás gyakorlata és az erkölcsös élet nem minden alkalmazkodás nélkül folyik; mesterségre és művészetre is új motivumokkal és új irányban készletnek az új körülmények.²

A *culturjavak* elterjedésével *culturállapot* származik. Megalakulásában döntő szerepe van azon körülménynek, hogy a gazdasági és ideális közműveltség értéke a haladásban van, a *socialis cultura* értéke pedig az állandóságban és a társas erők egyensúlyában. Szilárd mederben megy így végbe a *culturjavak* szüntelen kölcsönhatása, s létesül *arányos és összhangzó állapot*. De azért a jogi rend sincs kivéve a fejlődés törvénye alól. A gazdasági és ideális termékek folyton folyvást a *socialis állapot* körébe omlanak és a szüntelen kölcsönhatás következtében ott mivoltukhoz képest folytonos haladást okoznak. A *socialis reform*, a mely így szükségessé válik, nem ritkán a közműveltségre áldástalan forradalmi úton nyer megoldást. A *cultura* utolsó lényeges feltételének, a *rendnek* és *összhangnak* ilyenmü megzavarását csak a jogi rendnél is állandóbb vallás akaszthatja meg. A kinyilatkoztatott vallásnak meg van az *alpha*-ja, megvan az *omega*-ja: a közműveltség terén való minden fejlődésnek biztos jegezesedő pontja.³

¹ Nostitz i. m. 30—34. l.

² I. m. 34—39. l. Wundt, *Ethik* 595—618. l. és 645—669. l.

³ Nostitz i. m. 40—60.

A cultura fogalmának e meghatározásához a tudományoknak egy további megkülönböztetése fűzhető. Szokásos a tudományoknak felosztása *elméletiekre és gyakorlatiakra*. Az anyagi és lelki valóságnak, a természet törvényeinek, a kosmos rendjének, a gondolkodás és cselekvés szabványainak az elméleti tudományok járnak utána; az ember szolgálatába szegődött valóságon, a közművelődés gyakorlatán a gyakorlatiak alapulnak. Amazok megelégesznek az igazság szemléletével, emezek a gyakorlatot tartják szem előtt; amazoknak sajátossága a természeti törvény uralma, emezeké a történeti jelleg.

A *philosophiának* mint egyetemes tudománynak az *egyes-tudományokkal viszonya van*. Wundt szerint «a philosophia egyetemes tudomány, a mely az egyes tudományok közlette általános ismereteket összhangzó rendszerré egyesíti.»¹ Ez a meghatározás jó, ha az az értelme, hogy a philosophia tárgyát az egyes tudományok eredményei teszik; e tárgyról módszeres kutatással ismereteket állapít meg s ezen ismereteket végre rendszerbe foglalja. Ez a felfogás egyrészt megegyezik azon meghatározással, a mely szerint a philosophia a valóság legfőbb és legvégső okait kutató tudomány,² másrészt történetileg igazolható. Hajdan, a görög és római korszakban és javarészt a középkoron át is, az egyes-tudományok a philosophiával egy házban laktak.³ Az idők folyamában, így szoktuk mondani, az egyes-tudományok kiváltak a philosophiából. E kiválást nem szabad elválás értelmében venni. Az a philosophus, a ki az egyes-tudományok útain meg nem fordul, hanem ezeket magukra hagyva ama kevés fogalmi készleten philosophal, a melyet a mindennapi tapasztalat nyújt neki, vagy a melylyel egy véletlen tudományos áradás termékenyíti; az ily philosophus összetartozókat választ el. Aristoteles korának összes ismeretei alapján bölcselkedett; a XIX. században sem vállalkozhatni reá másképen. A philosophia vizsgálati köre a határvidéken kezdődik, a hol az egyes-tudományok eredményeiket lerakják.

A philosophia és az egyes-tudományok e viszonya alapján Wundt két tételt állít föl, a melyek közül főleg a második érdekel

¹ Wundt, System der Philosophie 21. l.

² Pesch i. m. I. 5. l. és Ueberweg, Grundr. d. Gesch. der Philosophie 1. l.

³ Omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominata est, mondja Cicero. Ueberweg i. m. 1—5. l.

bennünket közelebből. A philosophia, úgymond, nem alapja az egyes-tudományoknak, hanem megfordítva az egyes-tudományok teszik a philosophia alapját. Ez az első. A második pedig így szól: A mennyiben az a *philosophia* feladata, hogy az egyes-tudományok eredményeit egységes világnézetbe foglalja össze, a maga részéről *szabályozólag és irányadólag foly be rájuk*.* Idevágó az, a mit XIII. Leo mond körlevelében, a melylyel sz. Tamás bölceletét ajálja. «A művészet és tudomány a bölcelettől mint igazgató mestertől kölcsönzi a józan irányt és helyes módszert s belőle, mint a szellemi élet közös forrásából, szokta meríteni a lendületes szellemet. Hiszen tagadhatatlan tény, hogy még a természettudományok is, a melyek most annyira becsültetnek és oly sok jeles tárlalmány által mindenütt bámulatot keltenek, a bölceletből nemcsak semminemű hátrányt, hanem igen sok hasznót húznak. Mert a tények egyszerű megfigyelése és a természet szemlélése azok gyümölcsöző tárgyalására nem elegendő, hanem, ha bebizonyultak a tények, tovább kell menni és szorgalmasan arra törekedni, hogy megismerjük a testek természetét, hogy vizsgáljuk az ezekben uralkodó törvényeket és azon elveket, a melyekből azok rendje és az egység a változatosságban és a kölcsönös rokonság a különféleségben származik.**

A philosophia és az egyes-tudományok e viszonyából kifolyólag az egyes tudományok mintegy beletorkollanak a bölcelet körébe, *minden egyes-tudománynak megfelelő philosophiai része van*. S így bármely tudomány szervezésében *egy rationalis és egy empirikus kiinduló pont* kínálkozik: amaz bizonyos elvek összege, a melyek a philosophia megfelelő részéből kerülnek, emez az illető tudománynak tárgya, vizsgálati köre. Például vegyük az *aesthetikát*. Rationalis kiinduló pontja a szép örök fogalma, a melyet a philo-

* Wundt i. m. 21—22. l. Wundt a vallástudományt mint egyes-tudományt ugyanúgy viszonyítja a bölcelethez, mint a többi egyes-tudományokat. S igaza van, a vallástudománynak útbaigazítást kell elfogadnia a philosophiától, t. i. annak a vallástudománynak, a melynek tárgya a különböző vallási nyilvánulások, imák, áldozatok stb. De Wundt nem ismeri a természetfölötti kinyilatkoztatott vallással foglalkozó tudományt. Ez nem fogadhat el útbaigazítást a philosophiától; mert az igaz hit tartalma mindig igaz, a philosopháló ész pedig tévedhet. S mivel a vallási és philosophiai világnézet nem ellenkezhetik egymással (Wundt i. m. 5. l. XIII. Leo, Pergratus Nobis), a tétvetegnek kell a vezetőt szemmel tartania.

** Aeterni Patris. 1879. aug. 4. Sz. Istv. Társ. kiad. 75—76. l.

sophia állapít meg, és az æsthetikának bölcseleti alapvetése; empirikus kiinduló pontja a művészi alkotások, a szépművek. Mondanunk sem kell, hogy e kettős kiinduló pont a kutatás folyamában karöltve jár, kölcsönhatásban van, összeolvad. Elv nélkül meg sem indulhatunk kutatásunkban, mert a tényeknek az elv ad értelmet. De viszont a tények meg igazolják, helyreigazítják, tágitják az elvet. Vannak azután oldalági érintkezések alapján minden tudományban *segítő elvek és segítő vizsgálati körök*.

E kettős kiinduló pont még a philosophiában is föllelhető, jóllehet tiszta észtudomány s így mindkettő rationalis jellegű. E kiinduló pontok közül az, a mely az egyes-tudományok empirikus alapjának felel meg, vagyis a philosophia tárgya, a határvidéken kezdődik, a hol az egyes tudományok eredményeiket lerakják, s ennyiben mintegy lenyul az empiria körébe. Ezzel szemben a másik, a mely *κατ' ἐξοχήν* rationalis jellegű, a rationalis alapelv: az egységes világnézet elve. Wundtnak igaza van, hogy a történet folyamában támadt philosophiai rendszerek tartalmilag is, tárgyban is eltértek egymástól, a mi pedig mégis összefüzi őket, az «az ész követelményeinek és a szív szükségleteinek megfelelő világnézet» megalkotására való törekvés.*

E szükséges alapvetésből legközelebb arra a kérdésre kapunk feleletet, mit értsünk pædagogiai alapfogalmakon? E szerint pædagogiai alapfogalmak czímén tárgyalnunk kell a pædagogianak, mint tudománynak, tárgyáról, a melynek beható vizsgálata szükségessé teszi a nevelés fogalmának, a fejlődő embernek, a fejlesztő tényezőknek és a nevelés céljának fejtegetését. Tárgyalnunk kell továbbá a pædagogia módszeréről s végre meg kell állapítanunk a rendszerét. Következik továbbá, hogy a pædagogióban is utána kell járnunk a rationalis és empirikus kiinduló pontoknak. Ezeknek meghatározása különben egyúttal világosságot vet a viszonyra, a melyben a pædagogia van a philosophiához és az egyes-tudományokhoz. Ha megfeleltünk arra a kérdésre, mi a pædagogia rationalis kiinduló pontja, megfeleltünk arra is, mi a pædagogia viszonya a philosophiához? S az empirikus kiinduló pontnak megállapítása egyúttal feleletül szolgál arra a kérdésre, minő viszonya van a pædagogianak az egyes-tudományokhoz, a miből meg az derül ki,

* Wundt i. m. 1—2. l.

micsonda közeli oldalági érintkezései vannak a paedagogiának, azaz, melyek a segédtudományai?

Nem mondhatni, hogy behunyt szemmel is rátalálunk a philosophia körében amaz alapfogalmakra, a melyek a *paedagogia rationalis kiinduló pontjával* szolgálnak. Ha arról van szó, hogy a psychológiának, az ethikának vagy akár a physikának és matematikának mi a rationalis kiinduló pontja, íziben rámutathatunk a philosophiának megfelelő részére: a metaphysikai lélektanra, a kosmologiarra stb.¹ Különben is a legtöbb tudománynak tárgya, vizsgálati köre oly kézzelfogható, hogy a körvonalozó szempont is szinte magától kínálkozik. A paedagogia vezető szempontját ily könnyen nem találjuk meg. Azok, a kik a tökéletességet, a testi és lelki erők összhangzó kifejesztését tekintik a nevelés feladatának, joggal utalhatnak a tökéletesség metaphysikai fogalmára.² Nem ellenkezünk velük; de figyelmüket felhívjuk arra, hogy ugyanoly joggal hivatkozhatnak az általános metaphysika többi fogalmaira: az egység, jóság, szépség stb. fogalmára is. E fogalmak valóban irányadók a paedagogiában; de irányadók minden más tudományban is, s azért nem elégségesek. Ha Herbart azt mondja, hogy «a paedagogia mint tudomány a gyakorlati philosophiától és a psychológiától függ»,³ s mások még tovább menve a paedagogiát alkalmazott psychológiának mondják; akkor a paedagogia rationalis kiinduló pontja nem más, mint a metaphysikai psychologia és ethika. Csakhogy van-e, a ki tagadja, hogy a paedagogusnak noetikai, kosmologiai, theologiai, jogbölcseleti álláspontja is irányadólag hat?

Hasonló nehézséggel állunk szemben, ha a *paedagogia empirikus kiinduló pontja* felül tudakozódunk. A természeti vagy a lelki vagy az ember szolgálatába szegődöttetett valóság lesz-e a paedagogia tárgya? Nem találja fején a szeget, illetőleg nem végezte el mindenkép az ügyet, a ki azt mondja: sem az egyik, sem a másik, hanem az emberi valóság. Az emberi valóság érzéki és lelki valóság egyszersmind, a szolgálatunkba szegődöttetett valóságban pedig kifejeződik. Rousseau a szoros értelemben vett emberi való-

¹ W. Wundt i. művében is megtaláljuk a megfelelő helyeket.

² Aristoteles szerint: τελειον λεγεται, ος μη εστιν ετι τι λαβειν. Metaph. I. 4. c. 16.

³ Herbart, Umriss paedag. Vorlesungen. Willmann kiad. II. 538. I.

ságot veti alapul, s mégis kevesen követték, s meg kevesebben követik. Vannak oly pædagogusok is, a kik az érzéki valóságot az emberben, vagyis a testi részt, kevésbé veszik számba.¹ Az is kérdés tárgya lehet, vajjon e szempontok közül egyik vagy másik vagy valamennyi jeleli-e ki a pædagogia vizsgálati körének határait? Mi tehát a pædagiának rationalis kiinduló pontja, mi az empirikus alapja?

Mivel vezető elvek, vizsgálati kör, tárgy híján tervszerü munkába nem, hanem csak kalandos vállalkozásokba bocsátkozhatni, a pædagiái írók rendszeren megjelelik a szükséges alapfogalmakat. Csakhogy az a baj, hogy a legnagyobb része innen is onnan is szedi azokat, importált és nem honi termék műveik tartalma. Azt akarom ezzel mondani, hogy a pædagiának, ha tudomány, meg van a maga sajátos vizsgálati köre, a sajátos tárgya, a sajátos vezető szempontja, a mely sem a theologiából, sem az etikából, sem a psychológiából, sem máshonnan egyszerű kölcsönkéréssel nem szereshető. A pædagiának a maga sajátos vizsgálati körében sajátos szempontjai szerint kell ügyét elintéznie. Willmann összefoglalva a pædagogia terén eddig elért eredményeket, következőleg jellemzi azokat. A nevelés- és oktatástan, úgymond, közönségesen alapelveknek, szabályoknak, tanácsoknak foglalata vagy rendszere, de az igazi megfigyelésnek és való tényeknek híjával. A mi tudományos érdekü és értékü van bennünk, azt szerzőik rendszeren más tudományból: a theologiából, philosophiából, politikából stb. merítették. S így idegen világossággal haladnak előre, a helyett hogy magából a tárgyból esalnának ki szikrákat.² Hozzátehetjük, hogy az ilyen írók a pædagiát szinte tárgyaltalan tudománynak tartják, a mely úgy készül, hogy az egyes-tudományok körébe hatolva mind-megannyiban jól megrakodnak a végből, hogy azután egy helyen összehalmozzák.

Herbart, a kit a tudományos pædagogia megalapítójának szokás mondani, sem felel meg mindenkép a feladatnak, s vállalkozása csak azon alakban, a melyet tanítványainál öltött, üti meg jobban a mértéket. Szerinte «a pædagogia mint tudomány a gyakorlati philosophiától és a psychológiától függ. Amaz a képzés célját mutatja, emez az utat, az eszközöket és az akadályokat.»³

¹ T. Ziller, Allgemeine Pädagogik. 4—6. 1.

² Willmann, Didaktik als Bildungslehre I. 27. 1.

³ Herbart i. helyein. Ed. Willmann.

E felfogásnak az a hibája, hogy súlypontja a függésre esik, a melyben a pædagogia a psychológiától és az etikától van. Mennyivel tetszetősebb az a felfogás, a mely a fősúlyt a pædagogia tárgyára helyezi s a psychológiát és etikát csak segétdományokként emlegeti. S ha a pædagogia számára csakugyan sikerül ily sajátos vizsgálati kört megjelelnünk, bizonyos, hogy csak ez a felfogás felel meg az igazságnak.

Herbart felfogása csirájában mégis magában foglalja az igazi kiinduló pontot. Azzal ugyanis, hogy a pædagiát a psychológiával és az etikával ejti kapcsolatba, *a cselekvésben kifejeződő emberi valóságot* jeleli meg a pædagogia tárgyául. S ezt csak egész mélyében és terjedelmében kell megértenünk, hogy benne «az egész ember» körét fölleljük. Hogy Herbart mennyit ölelt föl belőle, azt főleg az ú. n. gyakorlati eszmék (praktische Ideen), az eredetiek az egyéni életben és a származottak a társas kapcsolatokban, fejezik ki. Eszméjének tényleges tartalmát azonban tanítványai hozták felszínre, főleg *socialis irányban egészítve ki a mester egyéni álláspontját*.* Így történt, hogy ma az ú. n. Herbartisták iskolájában bizonyos állandó tényekkel, meg-megújuló feladatokkal találkozunk, a melyek középpontul szolgálnak és a tanítványok és örökösök állandó gyakorló és vizsgálati terét teszik.

A Herbart-iskola tanítványai közül Kármán Mór és Willmann Ottó nagyobb szabadsággal bánnak el a mester hagyományaival és öntudatos munkával törekeshnek a sajátos vizsgálati kör kijelölésére. Kármán *a történeti elvben talált szempontot*, a mely a pædagogia tárgyát meghatározza. Tapasztalati és részben elmeleti úton megállapítható tény, így okoskodik, hogy az emberi képességek kifejtése, az erkölcsiség megvalósítása, általában az emberi feladat megoldása nem egyes ember, hanem az emberi közösség útján érhető el. Az ember beleszületik a történeti alkotások világába, s kötelessége ez alkotásokat, ha tovább fejleszteni nem is legalább fõntartani. Ez alapon a nevelésnek önálló feladata és vizsgálati köre támad: *oly irányban kell fejlesztenünk a növendéket, hogy hajlama és képessége legyen erre, hajlama és képessége a múlt és jövő iránt*.** Egyebekben Kármán osztozódik Willmann

* Jahrb. f. wiss. Päd. 22. Jhrg. «Erziehung u. Gesellschaft» v. I. Trüper.

** Egyetemi előadások. Beispiel eines rationellen Lehrplans für Gymnasien. Anhang.

felfogásában, hogy t. i. a pædagogia csak úgy szervezhető tudományyá, ha látóhatárát ama nagy collectiv jelenségekre terjesztjük ki, a melyekben az emberek nevelő és tanító tevékenysége alakot nyer, s ez úton oly vizsgálatokkal hozzuk azt érintkezésbe, a melyek a socialis tényekre irányulnak.¹ Ehhez képest a történeti szemponton kívül még «az emberi közösség» elve és «a műveltség tartalmának elemzése» Kármánnak vezető elvei.² S ha ezen elvekhez még a nemzeti eszmét adjuk,³ megjeleltük mindazon szempontokat, a melyekkel Kármán a pædagogia vizsgálati körét kiméri.

Willmann Didaktik als Bildungslehre cz. művének bevezetésében szabatosan meghatározza a pædagogia vezető elvét és empirikus kiinduló pontját. Az analogiából indulva ki, a mely a szerves test és a társas szervezet közt fönnáll, *a társaság megújulásának folyamatát írja le*. Ennek mozzanatai: az utódok létrehozása és a velejáró átöröklés, továbbá a gondozás és táplálás és az ez úton létesült életközösségben folyó értelmi és erkölcsi hasonulás, valamint a javak áthagyományozása. Eme physikai és pszichikai folyamatokhoz tudatos és szándékos műveletek alakjában *a fegyelmelés és tanítás* szegődnek. S bár e tényezők nincsenek is mind kizárólag a socialis megújulással vonatkozásban, e folyamat mégis oly sajátos életműködése a socialis szervezetnek, az érett és növendék nemzedékek viszonya oly különleges és annyi kidomborodó feladatot rejt magában, hogy ennek alapján a ténykedéseknek, intézkedéseknek és intézményeknek sajátos köre kerekíthető ki *a nevelés- és oktatásügy czímen*. Mivoltukat meghatározásban fejezve ki, *a nevelésügy* a felnőtt nemzedék tevékenysége, a melylyel a fejlődő természet törekvéseit gondozva és helyettesítve szabályozza és e törekvéseknek erkölcsi alakot ad az által, hogy a növendék nemzedékkel a saját erkölcsi és szellemi tartalmát közli. *Az oktatásügy* pedig amaz intézkedéseknek, intézeteknek és eszközöknek összege, a melyeknek révén az egyén bizonyos alapvető, egyetemesen érvényes ügyességeknek és ismereteknek birtokába jut és ez úton az értelmi és erkölcsi képességnek bizonyos fokára emelkedik.⁴

¹ Willmann i. m. I. 27. l.

² Kármán M., Az oktatás és tanterv elméletéhez.

³ Beispiel eines rat. Lehrpl. f. Gynn. Anhang.

⁴ I. m. 1—25. l.

A nevelés- és oktatásügy ama nagy collectiv jelenségek, amelyekben az ember nevelő és tanító tevékenysége alakot nyer, amelyeknek alapján a pædagogia tudományyá szervezhető. De midőn ez úton a pædagogia a socialis térre terjeszkedik ki, nem szabad az *egyéni szempontot* láb alól elvesztenie. A legegységibb felfogáson át vezet az út a collectiv nevelés és tanítás magaslatára, de e magaslaton sem téveszthető szem elől annak egyéni, erkölcsi és pszichikai alapja.*

Az egyéni fejlődés és a társadalmi megújulás ezen kapcsolattól kivül a pædagiába bele kell vinni a *történeti elmélkedést*. Egyébként a történeti és társas szempont helyes értelemben egy és ugyanazon elvnek két neve. A nevelést és tanítást a socialis megújulás folyamatában fölkeresni annyit tesz, mint szerepüket kijelölni a történeti élet folyásában, az emberi dolgok történeti folytonosságában való közrehatásukat felismerni. A történeti elmélkedés segítségével a pædagogia legközelebb önmagának fejlődéséről nyer felvilágosítást. Azonkivül a nevelés- és oktatásügy a történethez általában is viszonyban áll. Összefügg t. i. a socialis életmegújulás folyamatával, mely minden történeti életnek föltétele. Az ifjúság erkölcsi és értelmi assimilatiojára irányuló tevékenység a történettel dolgozik a történeten.**

E szerint Willmann névleg két szemponttal, voltaképen pedig egygyel, a társas és történeti szemponttal jeleli ki a pædagiavizsgálati körét. A fejlődő ember képződése a társadalmi megújulásnak, az emberiség történeti életének keretében folyik; fejlesztő tényezők a socialis és történeti jellegű nevelés- és oktatásügy; a nevelés célja: az ember társadalmi és történeti hivatása magaslatán.

Willmann meghatározásai tudományosak; a pædagiának megjeleli a tárgyát és módszerét, a mely a philosophiai és történeti elmélkedés kapcsolatában áll, s meg is alkotja ez alapon s ez úton a pædagogia egyik részének, a didaktikának rendszerét. Willmann alkotásával eldőlt, tudomány-e a pædagogia vagy nem, még pedig igenlő alakban. Ő a legnagyobb fejlődést mutatja azon pædagogusok sorában, a kik a pædagogia számára sajátos szemponttal sajátos vizsgálati kört jelölnek ki.

* I. m. 25—53. l.

** 53—74. l.

Willmann mindazonáltal itt-ott küigazításra szorul. A socialis megújulás és a történeti élet szempontja kétségkívül a legfontosabb szempont a pædagogia terén, de nem kimerítő, nem eléggé tág. Ha ugyanis találok szempontot, a mely alá, mint nem alá, az egyéni és társas szempont fölvehető, kérdés támad, nem ez alapra kell-e helyezkednem, a mi által a fejlődő ember, a fejlesztő tényezők és a nevelés czélja egyaránt tágabb körre terjeszkednek ki? S abban is kétségem van, hogy a történeti szempont összeesik a socialis szemponttal. Azt tartom, hogy a történeti szempont az egyéni életben is föllelhető; hogy az egész közműveltségnek a leglényegesebb vonása; hogy tehát tágabb körü, mint a socialis szempont, a mely socialis közműveltség alakjában csak egyik ága a közművelődésnek. Igaz, hogy a társaság birtokosa, kezelője a culturának, s így a közművelődés minden ágára van hatása a socialis elvnek; de azért vezérelvvé még sem tehető e szempont, mert csakhamar rovására van az egyéni érdekeknek, a cultura gazdasági és idealis irányainak. Willmann érezte ezt s azért ellensúlyokat vet a mérlegbe az egyéni szempont emlegetésével s útját állja a tévedésnek főleg az által, hogy a történeti elv mértékéhez szabja a socialis szempontot, a mely elv csakugyan alkalmas a socialis fel fogás túlzásainak kiigazítására.

Az a szempont, a mely alá, mint nem alá, az egyéni és socialis elv sorozható, az *alanyi és tárgyi rend szempontja*. Az emberi életnek alaptörvénye, hogy két sarkon fordul, a melyeknek egyike az egyén körébe esik és subjectiv természetű, a másik az egyén körén kívül esik és objectiv jellegű, az élet súlypontja pedig a kettő közé esik. Könnyű felismerni, hogy az egyéni és socialis szempont eme törvénynek csak egy eleme, csak azt kell megmutatni, hogy e törvény az életen csakugyan uralkodik.*

Az, a mit *gazdaságnak* nevezünk, egyrészt arra való, hogy az ember éljen és élvezzen, másrészt azonban bizonyos tartozás jár vele, a mely a korlátlan rendelkezésnek útját állja. Csak el kell gondolnunk a családi birtokkezelés mozzanatait vagy a közigazdaság folyamatát és azt a körülményt, hogy az ember történeti lény

* Az ú. n. autonom moralrendszerek sorában az egyéni és egyetemes eudaimonismus (egoismus és utilitarismus), egyéni és egyetemes evolutio nismus szintén bizonyítják ama törvény létezését, persze ama régi elv hozzáadásával: középen az igazság. (Wundt, Ethik 405—432.) A keresztény erkölestán hirdeti e törvényt. (Cathrein, Moralphilosophie. I. k. 203—221.)

és nem él máától holnapig, és legott számtalan változatban, a legkülönfélébb színezetben látjuk az alanyi és tárgyi rend uralmát.* A legfurcsább bonyodalom támad, ha szem elől tévesztjük e szempontok egyikét. A birtokjogra vagyis az alanyi szempontra vetve a súlyt, elérkeztek az emberek a teljes joghiányhoz, az örök adózás-hoz, vagyis a szélsőbal tárgyi szemponthoz, az állami socialismus-hoz. Kimondották: mindenkinek mindenre joga, s oda jutottak, hogy senkinek semmi joga, a mint a socialismus tényleg tagadja a magánbirtok jogát.

Az *ideális élet körére* is kiterjed az alanyi és tárgyi rend törvénye. A ki ura a szónak, ura a szíveknek és tereli az emberek akaratát; mert a szó hatalmi tényező, éles fegyver, bonczoló kés, kulcs, háló, akár az államférfiu ajkáról hangzik, akár a költőből fakad, akár az Isten igéjének ad testet. De azért nem használhatni korlátlanul, mert nyelvben nemzet él. A magyar nyelv a magyar közműveltségnek egy darabja, nem pusztán alakja a nemzet lelke tartalmának, hanem maga is tartalom, nem pusztán kulcs a szellemi kincsekhez, hanem maga is kincsesbánya. Alkata, gyökerei, tövei, alakjai megkötik kezünket, mert bennük ép úgy megtetszik a nemzet jelleme, eszejárása, mint a közművelődés más ágaiban. Másképen így fejezhetnők ki e jelenséget: a nyelv geniusa engedelmességet követel. S ha a nyelvről az irodalomra, nevezetesen a tudományokra fordítjuk figyelmünket, itt két egyformán igaz tételt állíthatunk föl. Igaz az, hogy a tudomány hasznára van az embernek; de igaz az is, hogy a tudományt önmagáért műveljük. Ez utóbbit ugyan szívesebben így mondom: az igazságot önmagáért keressük, mert szemem előtt lebegnek azok, a kik félnek e tételtől. Figyelmeztetem őket, hogy a legfőbb igazság az Úristen, őt pedig csakugyan önmagáért keressük. A mi a tudományról áll, igaz a művészetről is. Csatlakozom korunk uralkodó nézetéhez, mely az érdeket kizárja a művészetből; de tudom azt is, mi a művészet az ember szolgálatában! Ha végre az ideális körből a kegyelem szárnyán a természetfölötti rendhez emelkedünk, itt a subjectiv és objectiv rend törvénye az ember boldogsága és Isten dicsősége nevében ismeretes.

E szerint az alanyi és tárgyi rend törvénye az élet minden terén uralkodik; a társas élet körében egyéni és socialis szempont a neve.

* XIII. Leo, Rerum novarum. Sz. Istv. Társ. kiad. 370—374. l.

Á páros fogalmaknak egy egész sorát írhatjuk ide, a melyek szintén amaz alaptörvény mellett szólnak. Ilyenek: jog és kötelesség, szeretet és félelem, engedelmesség és tekintély, alázatosság és dicsőség, hagyomány és haladás, conservativismus és liberalismus, szabadság és megkötöttség. Idevágó a vallás szava: «Hajtsátok a földet uralmatok alá» és «Boldogok a lelkiszegények;»¹ «Növekedjétek és sokasodjatok» és «Ne paráználkodjál»² stb.

Maga Willmann is az alanyi és tárgyi rend törvényét követi, a hol az oktatás különféle céljait összhangzó egészbe fűzi.³ Ösztönyszerű motivumok, közvetett érdekek (gazdasági értékesítés, dicsőség keresése), tudatos törekvés értelmi és erkölcsi tökéletességre, ethikus és transcendens célok vezérlik az embert az oktatásügy körében. De hogy e célok megvalósításában, a gyakorlati értékesítésben elejét vegyük az elfajulásnak, a felsőbb motivumoknak, a transcendens, ethikai és társadalmi szempontoknak szabályozólag kell hatniok az alsóbbakra. Sőt Willmann valósággal viszonyba hozza «az oktatás alanyi és tárgyi tényezőjét» és ki-egyenlítésüknek szükségességét és lehetőségét megmutatja.⁴

Az a kérdés támad immár, használható-e az alanyi és tárgyi rend törvénye a nevelésben, megadja-e azt a szempontot, a mely a pædagogianak sajátos vizsgálati kört jelel ki? A feleletet már Vives Lajos, humanista pædagogus megadta De Trandendis Disciplinis című művében.⁵ Vives Lajos műveivel a közép- és újkor határán áll. Kegyelettel csügg az emberiség multján és bámulatos érzéket mutat a jövő iránt. De Disciplinis című művének termékenyítő hatása nélkül nem kellett volna újabb pædagogianak születnie. Fontosságukhoz képest hadd álljanak itt az idevágó részletek.

«Az embernek — úgymond — Isten adta legnagyobb ajándéka az ész, vagyis a kutatás képessége». A mit ez uton megismert és elért, bár fogyatkozások híjával nincs, mégis *nagy és tiszteltetre*

¹ Gen. I. 26. Mát. 5. 3.

² Gen. 1. 28. — Tízparancsolat. — Figyelmeztetek egyúttal Cicero részép szavaira in Cat. IV. 1—2. fej.

³ Willmann i. m. II. 1—52. l.

⁴ U. o. 53—69. l.

⁵ Lindner, Päd. Klassiker. XIV. B. — A mű: De Disciplinis két részre szakad. Az első rész: de causis corruptarum artium czimen a tudományok hanyatlásának okairól szól. A második rész: de tradendis disciplinis czimen pæd. elveinek rendszeres foglalata.

méltó. Azonban még tömérdek tennivalója van; bizony még alig tette ki lábát az ajtón.

A mi már megvan, az részint az *önfentartás alkotása, részint Isten adománya.* Amaz alapon került elő *étel és ital, orvosság és ruházat.* Majd *házakat építettek* az emberek ugyancsak az önfentartás ösztönzésére. Csakhamar részint rokoni kapcsok utján, részint az érdekek közössége folytán *a családinál nagyobb társaságba fonódtak,* a melyben jogszolgáltatás vált szükségessé. Az embereknek egymással való életében és szüntelen közlekedésében erős köteléket font *a nyelv,* a mely ép ezért társaságalkotó elem. Társaságban meggondolatlan, fonák emberek nem élhetnek együtt, hanem szükségképen az észet kell vezérré tenni: így fejlődött az *életbölcsesegnak mindenféle faja.* Miután az ember ez uton a szükség legégetőbb követelményeinek megfelelt, ügyet vehetett arra is, a mi életét kényelmessé és díszessé teszi. Így fejlődtek *a művészetek,* s történt a tudományok további gyarapodása.

É munka folyamában akadtak gondolkodók, a kik egészen természetszerűen veték föl azt a kérdést: mi a célja, mi léssen jutalma a fáradalmas munkának? E kérdés fessegetése az emberhez méltó vállalkozás, de egyuttal nehéz neki, s azért a fessegetésnél többre nem igen vitte. Istenre szorult, a ki a magához vezető utra tanítsa, sőt tekintve gyarló és ingatag voltát, kéznél fogva vezesse. A *vallás* az, a melyet magától Istentől kaptunk: egy szikra a tűzárból, egy morzsa erő a mindenhatóságból. Ez egymaga vezet vissza a forráshoz, a honnan szakadtunk és a hová ömlünk.*

Könnyü Vives szavaiból megérteni azt, hogy az a «nagy és tiszteletre méltó» jelenség, a melyet az ember már megalkotott és a melyen tovább is munkálkodik, nem más, mint a közműveltség, a közművelődés eredménye. Keletkezésének alapföltétele *az egyéni és tárgyi rend törvénye.* «Isten adta képesség» és egyéni szükséglet, az önfentartás szükséglete jelzik az alanyi szempont körét, a mely egyre tágul, a hogy az ember képességeinek kifejlesztésére és szükségleteinek kielégítésére szegődteti a földet, a családi és társadalmi közösséget, a hangot, a követ, a színt stb. A kinyilatkoztatott vallást ingyen kapja Istentől. A tárgyi szempont már abban is mutatkozik, hogy az ember rászorul a külvilágra, a földre,

* De tradendis disciplinis 1. 2. fej.

a társaságra, Istenre ; fokozódik azzal, hogy az ember egyéni életén kívül eső normákhoz igazodik ; végre tetőpontját éri el, a hol az ember ama «nagy és tiszteletre méltó» jelenségnek, a közműveltségnek szolgálatába szegődik.

Az alanyi és tárgyi rend törvényén kívül, a mely alapvetésül szolgál, még egy más mozzanat is leköti figyelmünket Vivesnél. A tudományok keletkezéséről szólva így folytatja : kezdetben egy-egy feltűnő tapasztalati adatot gyakorlati értékesítés érzéjéből feljegyeztek ; egyes egynemű adatok alapján az emberi ész inductioval megalkotta az általánost, melyet azután megint új kísérletekkel támogatott és teljes biztosságra emelt. Az eredményt a következő nemzedék örökségül kapta, de egyúttal gyarapította ; végre nagy elmék a felhalmozott anyagnak egy bizonyos cél szerinti rendezésére vállalkoztak.*

E szavak elég világosan a *történeti szempontnak* adnak kifejezést. Még erősebben kidomborítja e szempontot ott, a hol arról szól, hogy az emberek a felfogás különfélesége szerint eltérnek az ember céljának meghatározásában.

Némelyek, így ír, pénzre törekesznek s mindent erre vonatkoztatnak ; mások hirt és dicsőséget, hivatalt és méltóságot, hatalmat és befolyást hajhásznak ; majd meg a testi jólét eszközének tekintjük a tanulmányt ; máskor az okosság, az értelmes életmód érdekében üzzük ; vannak, a kik jámborságuk gyarapítására fordítják. De nemcsak szerzésre törekesznek az emberek, hanem a szerzemény *megőrzésére és áthagyományozására* is. Így dolgoznak sokan gyermekeikért, a hazáért, az emberiségért.**

Még azon szavait is közlöm, a melyekkel a *munkára való kötelezettségnek* ad kifejezést. Azok, a kik megvetve a földieket elmerülnek az istenségbe, a valláson kívül más tudományra nem igen szorúlnak. De ezek kevesen vannak ; Isten választja őket különös kegyelemmel. A nagy többségnek tenni és tanulnia kell ; maga az Uristen ítélte Ádám fiait munkára. «Azért az egyháznak egy tagja se éljen tétlenül és renyhén». A tudományok és művészetek, a melyeket művelnünk kell, bizonyára olyanok, a melyek valamely földi vagy az örök életre szükséges cél szolgálatában állnak, a melyek a jámborság javára vannak vagy az élet szükség-

* I. m. 2. fej.

** I. m. 3. fej.

leteinek tesznek eleget. Jámborságon és szükségleten mind a saját, mind a mások jámborságát és szükségleteit érti.*

Végül még egy alapvető gondolatot fejez ki Vives, a mely különben már Platonnál meglelhető, az egész középkoron át élt és a modern pædagogióban *concentratio* néven szerepel. Az első tantárgy — ugymond — a hittan. Ez önmagában birja erejét és támogatásra nem szorul. Zsinórmértéke minden tannak és a többi tanulmányokat főleg azon szempontból kell megítélnünk, mennyire állnak tárgy, módszer, eredmény dolgában a vallással összhangzásban. A vallással a tudománynak egyetlenegy ága sincs ellenkezésben, mert a tudomány tárgya is Istentől van.

Vives szavaiból a következő felelet meríthető a fölvetett kérdésre. Az alanyi és tárgyi rend szempontja a nevelésben használható, de nem egészében és nem magában, hanem némi megszorítással és más elvekkel együttesen, a melyekkel egy *gyakorlati világnézet* megalkotása czéljából egyesül.

A mivel Vives megszorítja az alanyi és tárgyi rend törvényét, az a *történeti szempont*. Ezzel az ember szolgálatába szegődöttetett valóságot kerekíti ki s a közművelődéssel állítja közeli viszonyba a pædagiát. Az alanyi és tárgyi rend törvénye ugyanis az anyagi és lelki valóságban is uralkodik; kiterjed az állati élet és a physikai fejlődés folyamatára, sőt még a szerves világ körére is. E körökben pedig csak természeti és nem történeti (psychikai) okságról és ténykedésről beszélhetni, a mely utóbbi a közművelődésnek sajátos jellemvonása. Ziller helyesen mondja a nevelés tapasztalati fogalmának megállapításában, hogy növényt, állatot nem nevelünk, hanem csak az embert. Hozzáteszszük ehhez, hogy a történeti szempont emeli föl a fejlesztés, a nevelés munkáját az ember köréhez. De az ember körében is ez a történeti szempont az, a mely határvonalat húz Rousseau naturalismusa elé és az «o nature, o ma mère» elvén innen jeleli meg a nevelés munkakörét.

MÁZY ENGELBERT. O. S. B.

(Folytatjuk.)

* I. m. 4. fejt.